

pokouší skutečně přehodnotit celou řadu tradičních postojů a je ochotno ke změnám. Odbýt to vše jako pouhou propagandu by bylo zcela politicky nezodpovědné.

Další vývoj v SSSR není myslitelný bez vážných rozporů, konfliktů a obtíží, bez různých kompromisů mezi reformní a konzervativní politickou tendencí. Podceňovat to a doufat ve vývoj bez rizika konfliktů, porážek a chyb nelze po tom, co sovětská společnost prodělala od třicátých let dodnes. Opak by byl zázrakem. Jak silné jsou tyto rozpory i dnes, je možno tušit z toho, jak opatrně sjezd formuloval kritiku minulosti. Je pravděpodobné, že pokus o formulaci jasného stanoviska k době Brežněvové i Chruščovové a Stalinově by v praxi vedl k rozporům a znemožnil by sjednocení různých sil na bázi reformní perspektivy. Dlouhodobě si ovšem nelze představit zásadní reformu bez kritiky minulosti. Je však rozumné, aby se tato kritika spojovala s věcnou diskusí o řešení aktuálních problémů a aby se formulovala věcně na různých úsecích — v hospodářství, v politice, v ideologii, v kultuře a ve vědě atd.

Je pravděpodobné, že další vývoj bude probíhat nejméně ve dvou fázích. První fáze — zhruba v nejbližších dvou až čtyřech letech — ukáže, které dnešní představy jsou realizovatelné, které jsou dostačující a které naopak nedostatečné pro dosažení těch cílů modernizace sovětské společnosti, které sjezd stanovil. Teprve druhá fáze — někdy kolem roku 1990 — pak rozhodne o kvalitativních změnách tradičního sovětského ekonomického a politického systému.

Prorokovat dnes, o jaké změny půjde, je předčasné. Cesta k nim však byla nastoupena. Kdyby k nim nedošlo, zachvátila by sovětskou společnost nová vlna stagnace a z toho plynoucí rozpory by ohrozily životaschopnost sovětského systému. Gorbačovské vedení KSSS je si toho vědomo.

(Psáno pro týdeník Italské komunistické strany „Rinascita“.)

LUBOMÍR SOCHOR

Rusko a Evropa *

Nikdo na světě snad nepochybuje o tom, že Rusko je součástí Evropy. Patří k ní jak zeměpisně, tak svým slovanským obyvatelstvem. Součástí evropské kultury je částečně také tradiční ruské pravoslavné náboženství, a zcela ruská klasická kultura, ať už jde o velký román XIX. století, anebo o umění avantgardní — Malevičův suprematismus, sovětský konstruktivismus dvacátých let, filmy Ejzenštejnovy atd. Avšak až příliš často se setkáváme s tím, že Rusko je kladeno do protikladu k Evropě, a Evropa do protikladu k Rusku, a to nejen v dílech ruských historiků a sociálních myslitelů, nýbrž i v úvahách jejich západoevropských protějšků. Tento znepokojující fakt podněcuje k přemýšlení.

Zatímco Evropa sahá geograficky k Uralu a Kavkazu, její kulturní hranice se v pojednáních myslitelů, kteří se věnovali filozofii dějin, posunuje daleko na Západ a splývá s pomyslnou čarou oddělující ruskou civilizaci a její politickou formu, ruskou říši (a její nástupnický stát SSSR), od civilizace západoevropské. Vztah Ruska k Evropě — a Evropy k Rusku — se takto začleňuje do širší kulturní a filozofické problematiky vztahů mezi Západem a Orientem, a jdeme-li ještě dále, do problematiky vztahů mezi evropskou kulturou a tradicí a zvláštnostmi svěbytných kultur mimoevropských a neevropských.

Evropský charakter ruské civilizace a kultury byl velmi často popírán jak v západní Evropě, tak v Rusku, a to navzdory postupným vlnám poevropštění Ruska (období Petra I., Kateřiny II., Alexandra II., počátek XX. století a ruská revoluce). Avšak toto po-

evropštění Ruska, nikdy zcela nedovršené, bylo nerovnoměrné a bylo přerušováno nejen obdobími reakce, nýbrž i politické a sociální regrese, kdy se okna do Evropy znovu zavírala a kdy evropské prvky, které do Ruska těmito okny vstoupily, byly vyháněny dveřmi. Poevropštění Ruska bylo zároveň velmi protikladné: osvojování prvků evropské kultury bylo doprovázeno přetrváváním svěbytných prvků neevropské kulturní tradice, jimž dodávala novou životní sílu koloniální expanze ruské říše v rozsáhlých územích východně od Uralu, v Zakavkazsku a ve střední Asii. Carismus se snažil cílevědomě porušit dobytá území byvalé turecké, perské a čínské říše. Poněvadž však polykal mnohem větší sousta než mohl strávit, porušoval anektovaná území za tu cenu, že se sám do jisté míry poturečťoval, poperšťoval a počínšťoval. Pripodobňoval se orientálním despociím, s nimiž soupeřil jak svou pompou, tak svou zvůli. Neevropské prvky ruské polo-barbarské společnosti a státu měly nadto schopnost asimilovat prvky evropské, přizpůsobovat je svému obrazu a deformovat je v pravé karikatury. Až příliš často se stávalo, že si Rusko osvojovalo neřesti Západu, aniž se naučilo jeho ctnostem.

Reakcionáři a demokraté mezi ruskými mysliteli a ideology, slavjanofilové a západníci, ideologové carské autokracie a revolucionáři konstatovali často tytéž zvláštnosti v ruských dějinách, tytéž charakteristické specifické rysy odlišující Rusko od Evropy, ale vyvozovali z jejich existence zcela protichůdné závěry. Romantici a konzervativci nalézali v těchto věkovitých zvláštnostech ruské společnosti a státu argumenty pro odmítání poevropštění Ruska, kdežto pokrokáři, ať již revolucionáři nebo reformisté, v nich hledali argumenty, jimiž potírali carismus, až příliš podobný „orientálnímu despotismu“, a důvody pro nevyhnutelné a co nejrychlejší poevropštění „poloasijské“ ruské společnosti.

*Referát na mezinárodním semináři o evropské kulturní identitě, který uspořádal francouzský Socialistický studijní a výzkumný ústav (I.S.E.R.) ve dnech 17. - 19. června 1985 v Saclay u Paříže.

Není zde možné podat historický přehled proměn obrazů Ruska ve světové historiografii a filosofii dějin a jeho vztahů k západoevropské civilizaci. Musím se spokojit konstatováním, že tato diskuse začíná v okamžiku, kdy se Rusko stalo faktorem evropské politiky a že v nových podobách pokračuje až do našich dnů. Již pro Leibnize Rusko nebylo ani ryba, ani rak; považoval je za „tabula rasa“ mezi Evropou a Asií. Francouzští filozofové XVIII. století, svedeni pseudofilozofickou demagogií Kateřiny „Veliké“ a jejím předstíraným záměrem zavést do ruského carství některé evropské instituce včetně jakési ústavy, se přikláněli k názoru, že polobarbarský stav Ruska a jeho zaostalost ve srovnání se západní Evropou je jeho výhodou. Podle jejich názoru tato panenská země s beztvarem společností, která nepodlehla skleróze feudálních institucí západní Evropy, byla úrodnou půdou pro realizaci velkých projektů osvícenství. Považovali despoticou samovládu za jakési dějinné požehnání, poněvadž podle jejich úsudku dovolovala filozofovi na trůnu (tj. Kateřině) vnest do společnosti osvíceným pořízením absolutistické vůle vládu rozumu a osvěty.

Někteří z francouzských osvícenců snad upřímně věřili Potěmkinovým vesnicím, alespoň těm ideologickým, jiní patrně přivírali oči, ovlivnění štědrým mecenášstvím Kateřiny II., a předstírali na veřejnosti, nikoli ovšem v soukromí, že to vše považují za bernou minci. Čestnou výjimku představoval jedině neúplatný J. J. Rousseau. Denis Diderot s Kateřinou II. jen filozoficky koketoval, ale Voltaire pěl na Rusko veřejně chvalozpěvy. Připouštěl sice, že stavba Petrohradu stála životy několika set tisíc nevolníků, ale triumfálně dodával, že velkolepé evropské velkoměsto bylo nakonec přece jen postaveno. Tento úsudek může dodnes sloužit jako model pro všechny pozdější obhajoby hrůz násilné kolektivizace a prvních stalinských pětiletok, které slycháme z úst západoevropských přátel SSSR. I známý výrok G. Marchaise o „globální pozitivní bilanci“ SSSR a zemí jeho bloku má stejnou logickou (nebo nelogickou) strukturu jako Voltairova apologie Petra I.

Naopak ideologové restaurace, např. de Bonald a Joseph de Maistre, obdivovali Rusko nenakažené duchem evropského myšlení a evropských institucí, imunní díky své „dřevní“ svébytnosti nikoli jen vůči revolučnímu vření, nýbrž i vůči mírným reformním změnám. Zbožňovali Rusko jako nedobytnou pevnost legitimismu. Německý romantik Franz von Baader, myslitel s mystickými sklony, připisoval Rusku výjimečné dějinné poslání. Domníval se, že Rusko je svými dějinnými a společenskými zvláštnostmi předurčeno k tomu, aby zachránilo Evropu před revoluční krizí a vlnou ateismu a přispělo k její duchovní obrodě. Rusko jako zprostředkující článek přispěje v západní Evropě k překonání roztržky mezi katolicismem a protestantstvím, mezi věděním a vírou, a položí základy pro sjednocení politiky a náboženství.

Baaderovy myšlenky podnítily nejen první slavjanofily, apologety ruské dějinné výjimečnosti a proroky ruského mesiášství, nýbrž i N. K. Danilevského, ideologa bojovného panslavismu. Danilevskij tvrdil v knize „Rusko a Evropa“ (1867), že ruská říše je specifickým kulturním organismem předurčeným dějinami vystřídat úpadkovou civilizaci západní Evropy. Tento opěvovatel ruského expansionismu a samoděržaví prohlásil všechny ruské neřesti za pravé ctnosti. Jako příklad uvedl jeho tvrzení, že jedině carovi poddaní jsou skutečně svobodní. Na rozdíl od obyvatel zá-

padní Evropy, směřujících svobodu s bezuzdným individualismem a honbou za soukromými zájmy, svoboda Rusů tkví v jejich schopnosti a zvyku bez odmluvy poslouchat autoritu, v jejich účtě ke státní moci a v tom, že nezasahují do záležitostí, v nichž nejsou kompetentní, ponechávající rozhodování samovládnému panovníkovi. Na rozdíl od západoevropských mocností, které pěstují zavržením kolonialismus, Rusko nikdy nemělo, nemá a nebude mít kolonie. Rozrůstá se organicky tak, že přesazuje svou sociální a politickou organizaci do získaných přilehlých území (která se k němu zpravidla připojila dobrovolně a na vlastní žádost), a že přátelsky asimiluje jinorodce, pouhý to etnický beztvary materiál, poskytující jim velkodušně užívání ruského jazyka a dobrodiní ruské vzdělanosti.

Podle Danilevského Rusko nejdříve sjednotí pod svou hegemonií východní, jižní a západní Slovyany (k těm počítal i Maďary), obrátí je k pravoslavi, „osvobodí“ Cařihrad, svede nevyhnutelnou spravedlivou válku proti západní Evropě, a po vítězství nad prohnilým Západem rozšíří své panství v Asií. Kulturní jednota slovanských národů pod vedením velkého ruského bratra (tj. jejich poruštění; L. S.) bude prvním krokem k rozkvětu nového dějinného typu civilizace, jenž vystřídá zahňávající západoevropskou kulturu odsouzenou dějinami k zániku.

Nevím, zda autoři dnešních učebnic marxismu-leninismu četli N. K. Danilevského, ale v každém případě se jejich úvahy o přítomném a budoucím světě příliš od „Ruska a Evropy“ neliší: inspiruje je tentýž velkoruský šovinismus.

Evropští demokraté pochopitelně považovali Rusko, a to od „jara národů“ v roce 1848, za baštu reakce a cara za čteníka Evropy. Marx s Engelsem dokonce mluvili o revoluční válce republikánské Evropy proti Rusku. Marxovy útoky proti Rusku byly v padesátých a šedesátých letech tak prudké, že někteří autoři dokonce mluví o Marxově „rusofobii“. Je to tvrzení jistě přehnané. Je však pravda, že Marx s Engelsem soustavně kritizovali Rusko jako poloasijskou mocnost usilující o světovládu (viz např. Marxův rukopis „Odhalení o dějinách diplomacie v XVIII. století“, nikdy v SSSR nezveřejněný, nebo Engelsův článek „Zahraniční politika ruského carismu“ z počátku devadesátých let, jež Stalin veřejně odsoudil jako pochybený v roce 1934; vytykal Engelsovi, že přecenil reakční úlohu carismu a že přehlédl rodící se západoevropský imperialismus).

G. V. Plechanov, první ruský marxistický teoretik, považoval za nesporné, že v ruských dějinách existují zvláštnosti, které je radikálně odlišují od dějinných cest, jimiž se ubíraly ostatní evropské země a jež připomínají charakteristické rysy velkých orientálních despotických říší. Podle Plechanova sblížení Ruska s Asií počalo za mongolské nadvlády. Kyjevská Rus byla feudální, avšak moskevský stát se liší od evropských feudálních států tím, že podřizuje své despotické moci nejen rolnictvo, nýbrž i vyšší třídy, kupectvo a šlechtu, a přeměňuje je ve třídy služebné. Na druhé straně se liší od orientálních států, jimiž se v tomto směru podobá, neboť ukládá celému svému obyvatelstvu, takto zotročenému, mnohem těžší jařmo.

Poevropšťování Ruska začíná za Petra Velikého, ale zůstává povrchní. Archaické společenské a politické struktury orientálního původu přežívají, pokrývají se často jen slabým západoevropským lakem a připodobňují svému obrazu importované prvky evropské civilizace. Ještě v XVIII. století, kdy ruská privilegovaná kasta mluvila plyně francouzsky, četla Voltaira

a napodobovala pařížskou módu a společenské prvky, kolovalo v pařížských intelektuálních salónech okřídlené úslovi, jež nebylo jen pouhou duchaplností: „Grattez le Russe et le Tartare apparaitra.“ („Poškrabte Rusa a objeví se Tatar.“) Ani po petrovských reformách Rusko nepřestalo oscilovat mezi Západem a Východem. Zvláštností, tkvící v podivném amalgamu západních a orientálních prvků, se samy vyvíjely dosti originálním způsobem. Čím specifitějších rysů nabýval společenský vývoj Ruska ve srovnání se západní Evropou, tím více ztrácel tuto originalitu ve srovnání se stacionárním charakterem společenského a politického zřízení orientálních říší, a naopak.

Plechanov se domníval, že navzdory zrychlujícímu a prohlubujícímu se poevropšťování Ruska se konflikt mezi evropskými a asijskými prvky projevovat ještě na počátku XX. století, a dokonce tušil, že ovlivní osudy Ruska i po říjnu 1917. Rozmach a počáteční energii první ruské revoluce považoval za důsledek evropského vlivu, kdežto její hubené výsledky vysvětloval působením archaických struktur orientálního původu.

Specifitost ruských dějin a jejich odlišnost od historie západní Evropy zastávali v podobném smyslu jako Plechanov i sociologicky orientovaní dějepisci nemarxističtí. Uvedu jako příklad Ključevského a Miljukova.

Vezmeme-li v úvahu období mezi rolnickou reformou cara Alexandra II. v roce 1861 a únorovou revolucí 1917, bylo by se Rusko samozřejmě sociálně a politicky přeměnilo, pokračujíc v cestě, kterou již nastoupilo, ve zcela evropskou zemi. Poněvadž však převzetí moci bolševickou stranou přerušilo tento proces, diskuse mezi zastánci ruské výjimečnosti a „novozápadníky“ pokračuje, třebaže ironie dějin způsobila dosti překvapující změny ve stanoviscích stran účastnicích se této stranové filozofické a ideologické přehledy.

S jistým zjednodušením lze rozdělit autory pojednávající o vztazích mezi ruskou minulostí a sovětskou přítomností do dvou protikladných skupin. Do první patří ti, kdo kategoricky tvrdí, že přítomnost nemá nic společného s ruskou dějinnou tradicí. Musím tu uvést především Aleksandra Solženicyna. Patří sem ovšem i někteří západní historici, např. Američan M. Malia nebo francouzský profesor A. Besançon. Ponechávám ovšem stranou závažné rozdíly, které mezi nimi existují, např. v hodnocení vlivu Evropy na Rusko nebo rodícího se ruského liberalismu XIX. století. Podle Solženicyna všechno zlo pochází ze Západu a dnešní režim nemá žádné kořeny v ruské tradici. Marxisticko-leninská ideologie pochází z Evropy, a komunistický režim byl nastolen za pomoci mezinárodních dobrodruhů, válečných zajatců a neruských živlů ruské říše, především Lotyšů a Židů. Jak se často stává, i zde se krajnosti stýkají: do této skupiny patří také oficiální marxisticko-leninští sovětsí historici. Máme-li jim věřit, Říjnová revoluce přerušila všechny vazby mezi sovětskou společností a starým režimem. Nadto popírají osobitost ruské minulosti. Podle jejich tvrzení Rusko prošlo touž feudální sociálně ekonomickou formací jako západní Evropa a carské samoděržaví se ničím zásadně neliší od západoevropského absolutismu. Je též nutné se tu zmínit o většině zastánců teorie o totalitarismu, kteří vykládají stalinismus podobně jako nacismus a fašismus jako specifický fenomén XX. století determinovaný téměř výlučně panstvím totalitní ideologie.

Do druhé skupiny patří ti, kdo nalézají v sovětské společnosti a v sovětském státu rysy reprodukcující rus-

kou minulost a tradiční instituce, byť byly pozměněny, přejmenovány a jinak ideologicky legitimovány. Uvedu jen T. G. Masaryka a jeho monumentální dílo „Rusko a Evropa“, jakož i jeho kritické články o bolševismu, N. Berd'ajeva, Tibora Samuelyho a K. A. Wittfogela. Pro nedostatek místa musím pomlčet o jiných. Tato skupina je přirozeně nesourodá z hlediska filozofických a politických názorů, ale pokud jde o závažnost vlivu ruské tradice na sovětskou přítomnost, jejich názory se přibližují.

* * *

Pokusím se shrnout tento vliv ruské minulosti schématicky do několika bodů, aniž si činím nárok na to, že podám všestranný pohled na tento složitý dějinný fakt.

1. Ačkoli je nesporné, že marxismus byl importován do Ruska ze západní Evropy, jeho ruská podoba není totožná co do svých vlastností s dovezeným západním zbožím. Marxismus prodělal u Lenina hlubokou metamorfózu, kterou stalinská epocha dovršila další proměnou ve svém ideologickém produktu, marxisticko-leninské nauce. Proměna marxismu ve státní náboženství nám připomíná Berd'ajevovu myšlenku, že ruské myšlení má sklon měnit vše v článek víry, v jakési náboženské dogma, a to i vědecké teorie, např. darwinismus. A kromě toho, jak jsem se již zmínil, současný výklad marxismu-leninismu připomíná spíše Danilevského než Lenina, natož pak Marxe.

2. Říjnová revoluce poevropštění Ruska neurychlila, nýbrž je ve stalinském období zcela přerušila, alespoň ve svých konečných důsledcích. Toto přerušování evropského vlivu je protikladné. Na jedné straně sovětský režim urychlil industrializaci a zavádění evropské a americké techniky. Na druhé straně však potlačil všechny sociální a politické vztahy evropského typu, anebo spíše jejich křehké výhonky, které začínaly v Rusku rašit (parlamentní instituce, občanské svobody, pluralitní soustavu politických stran, evropskou právní kulturu, vliv moderních proudů západoevropské kultury atd.). Stoupenci ekonomického determinismu však dodnes nevidí tento protiklad a pošetile doufají, že vývoz západní techniky do SSSR nutně a samočinně způsobí změny v politickém zřízení a v politických mravech. Hegel měl zcela pravdu, když tvrdil, že pro vlády nikdy neplatilo a nebude platit úsloví, že „historie je učitelkou života“.

3. Archaické struktury neevropského původu a rázu znovu s velkou silou oživily ve stalinském období a od té doby si podržely svou životnost. Tento „návrat potlačeného“ se odehrál v několika rovinách a v rozmanitých formách. Pokud jde o instituce, sovětský režim velmi často napodoboval carismus. Přejímal jednoduše instituce starého režimu, jen je natíral na rudo a vydával je (je lhostejné, zda cynicky či upřímně) za „socialistické“ vynálezy. Uvedu jako příklady služební řády sovětské armády, téměř doslova opsané z carských vojenských reglementů, vnitrozemský pas, jenž nebyl vydáván rolníkům, Zvláštní komisi N. K. V. D. (zrušenou po Stalinově smrti) — orgán administrativní trestní „justice“, oprávněný ukládat v tajném řízení bez slyšení obžalovaného, svědků a obhajoby dokonce i trest smrti. (Za cara se tento orgán jmenoval Zvláštní komise ministerstva vnitra; oficiální název je téměř totožný, ale rozdíl je podstatný: za cara tato komise nemohla uložit vyšší administrativní trest než tři roky vyhnanství na Sibir). Za zvláštní rozbor by stála horlivost, s níž carští právníci útočili na Montesquieuovu

zásadu o dělbě moci. Prohlašovali dělbou moci na nezávislou moc zákonodárnou, výkonnou a soudní za princip iracionální a neekonomický. Podle jejich úsudku bylo mnohem rozumnější a jednodušší, když samovládny car zároveň oktrojoval zákony, spravoval sám zemi podle svého nejvyššího uvážení a osobně vykonával spravedlnost (anebo ji dal vykonávat podle své vůle a z vůle). Argumentace ideologů marxismu-leninismu vytrvale útočících na starého Montesquieua se neliší od argumentů obhájců samodržavi ani čárkou: jen vedoucí úloha strany nahradila cara.

Pojem „socialistické zákonnosti“, slovo skloňované v SSSR a v zemích jeho bloku ve všech pádech, není také nic originálního. Porušování zákonosti vždy kladlo despotickým režimům, které neznaly nebo zrušily princip Montesquieuův, neřešitelné problémy. V demokratických zemích je dodržování zákonosti téměř samozřejmostí, protože pro to existují institucionální záruky, mezi jiným nezávislé a svobodné veřejné mínění. Sovětsko-ruský režim potřebuje generálního prokurátora, výsadního byrokratického „strážce socialistické zákonosti“. V Rusku tuto funkci zavedl Petr Veliký, když zjistil, že všichni úředníci jednají svévolně, berou úplatky a kradou. Ztratil však brzy iluze o neúplatnosti „carova oka“. Generální prokurátor kradl také. Zřídil tedy úřad dalšího, ještě vyššího revizora, jehož posláním bylo dozírat i na generálního prokurátora: funkci „generálního reketmejtěra“. Ten se ovšem také rychle zkorumpoval, jako ostatní vysocí úředníci. A tak se nakonec ukázalo, že jediným strážcem zákonosti je sám car a nikdo jiný. Je zábavné o tom číst u Ključevského. Když rozhorlený Petr nařídil generálnímu reketmejtěrovi, aby zjednal energicky pořádek, zeptal se ho nešťastný strážce zákonů, zda je třeba pouze osakat rozbujele větve nezákonosti a korupce, anebo přiložit sekeru k samým kořenům. Petr byl pro podtětí kořenů, ale jeho kontrolní dvojením ho postavil před neřešitelné dilema. Sáhne-li se na kořeny, zhroutl se celá státní budova, a tak nezbyvá, než čas od času trochu proklestit příliš rozvětvenou korunu. A na Petrovu otázku, zda bere také úplatky, nejvyšší revizor stydlivě odpověděl, že také, jenže s patřičnou zdrženlivostí a mírou.

Už car Alexander II. si byl vědom nesmyslnosti instituce generálního prokurátora, a proto ji zrušil. V období soudních a správních reforem, které následovaly po zrušení nevolnictví, se prokurátor změnil v to, čím je v celém civilizovaném světě: v pouhý justiční orgán, ve veřejného žalobce v trestním řízení. Zákonost správy již nekontroloval. Avšak V. I. Lenin, když zjistil, že sovětský režim nefunguje tak, jak si představoval, sáhl se svým právním poradcem Kurským do nevyčerpatelné pokladnice ruské carské tradice, a tak se znovu objevil generální prokurátor tak, jak jej známe, tentokrát ovšem jako „revoluční socialistická vymoženost“, jakou svět ještě nespátřil. V těchto příkladech bych mohl pokračovat ještě hodně dlouho.

4. Nehybnost institucí charakteristická pro archaické stacionární společnosti a etatismus pronikající všudy, tradiční to jev ruské společnosti, se znovu začaly projevovaly po prvním desetiletí revolučních převratů. Občanská společnost, v minulosti téměř neexistující, se začala pomalu formovat v druhé polovině XIX. století v obyvatelstvu, které bylo do té doby v amorfním stavu. Byla však ještě slabá a závislá příliš na státu, jehož byla do značné míry výtvozem. Tyto zárodky občanské společnosti byly znovu pohlceny nenasytným sovětským leviatanem. Carský etatismus byl ve stalin-

ském období daleko překonán a nový etatismus nabyly ještě zruďnějších forem. V současné době neexistuje v SSSR žádná instituce chránící občana proti všudy-přítomné a všemohoucí státní moci. Neexistují žádné zprostředkující články mezi individuem a státem-stranou. Všechny dobrovolné asociace a korporace vyjadřující zájmy občanů, podstatná část občanské společnosti, byly nahrazeny státními a polostátními organizacemi. I obecní zastupitelstva, v minulosti orgány místní samosprávy, se staly instrumentem centrální státní moci. Zatímco Marx předpokládal komunalizaci státu, v SSSR došlo k jejímu pravému opaku, k postátnění obci.

5. V kulturní oblasti ruská tradice vykonává drtivý vliv na marxisticko-leninskou ideologii. Těžko lze říci, co je závažnější, zda obsahové prvky převzaté z minulosti (velkoruský šovinismus, mystický mesianismus, myšlenka o ruské výjimečnosti, idealizace carské minulosti), anebo strukturální prvky tradiční ruské mentality převlečené do marxisticko-leninského hávu (byzantinský císařopapismus, liturgická tradice pravoslavné církve kladoucí obřad a účast na něm nad slovo, což se stále více projevuje v liturgizaci vládnoucí ideologie, a konečně nový fideismus, projevující se tentokrát ve slepé dogmatické víře ve hmotu, stát, generálního tajemníka atd.).

6. Marxističtí odpůrci Leninovi a kritici bolševismu, G. V. Plechanov, K. Kautsky, R. Luxemburgová, K. Korsch aj. se v důsledku ironie dějin posmrtně pomstili Leninovi, který je tak očerňoval a zahrnoval nejhoršími urážkami. Nejčernější předpovědi těchto kritiků prvních opatření bolševického režimu byly zdaleka překonány dalším vývojem a přítomným stavem „sovětského“ státu a společnosti.

Tyto chmurné předpovědi nabyly nové aktuálnosti. Je třeba o nich pojednat při jiné příležitosti. Spokojím se tím, že ocituji G. V. Plechanova. Varoval před předčasnou revolucí preskakující nezbytnou kapitalistickou vývojovou fází Ruska. Takováto revoluce by mohla porodit „politickou obludnost“ podobnou bývalé říši Inků v Peru nebo starověké říši čínské, zkrátka „obnovený carský despotismus ozdobený komunismem“. Jediná zvláštnost takového patriarchálního autoritativního „komunismu“ by tkvěla v tom, že národní hospodářství by neřídili „Synové Slunce“, Inkové, nýbrž „socialistická“ byrokratická kasta.

7. Domnívám se, že je nutno dát za pravdu T. G. Masarykovi a jeho kritice bolševismu. Tento velký znalec Ruska, ruského myšlení, ruských tradic a mentality, a také očité svědek říjnového převratu, konstatoval ve svých polemických článcích napsaných brzy po nastolení nového režimu, že bolševická „diktatura proletariátu“ trpí tímiž vadami jako předrevoluční ruský stát, stará ruská společnost a pravoslavná církev. Podle Masarykova názoru organizační struktura bolševické strany, její ideologická nesnášenlivost, její násilné metody, její pověřivá víra ve všemohoucnost dekretu a její dogmatismus rychle přeměnily sovětský režim v negativní obtisk ruské autokracie, v carismus naruby.

Podle mého názoru je problematické, zda poevropsťování Ruska v tom smyslu, o němž jsem zde mluvil, bude vůbec znovu pokračovat, a jestliže ano, zda bude dovršeno ve lhůtách předvídatelných sociologií a politickou vědou. Dnešní problematičnost tohoto procesu vyplývá především z toho, že si lze poprvé v historii představit jeho průběh i v opačném smyslu: místo k poevropsťování Ruska by jednoho dne mohlo dojít k poruštění Evropy.